

พิธีกรรมและการแสดงในการขอฝนของวัฒนธรรมอีสาน

Rainmaking Rituals and Performances in the Northeastern Culture

ธัญญาภรณ์ พลายงาม*

Thunyaporn Plaigam*

ชนัย วรรณลี**

Chanai Vannalee**

อัศวิทย์ เรืองรอง***

Akhawit Ruengrong***

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ เรื่อง พิธีกรรมและการแสดงในการขอฝนของวัฒนธรรมอีสาน มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและอาชีพเกษตรกรรม 2) ศึกษาที่มาและองค์ประกอบของพิธีกรรมการแสดงในการขอฝน 3) วิเคราะห์รูปแบบการแสดงและโครงสร้างทำรำในพิธีกรรมขอฝน โดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการศึกษาค้นคว้าเอกสาร การลงภาคสนามเพื่อสัมภาษณ์ สังเกตและประชุมกลุ่มเกี่ยวกับพิธีกรรม และการแสดงขอฝนของหมู่บ้านหนองไหล ตำบลสร้างถ่อ อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

ผลการศึกษา พบว่า 1) ชาวอีสานมีวิถีการดำรงชีวิตที่ผูกพันกับความเชื่อของมนุษย์ที่มีต่ออำนาจลี้ลับ และเชื่อมโยงกับความเชื่อในเรื่องภูตผีวิญญาณและพญาแถนซึ่งเป็นเทวดาที่ดลบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล 2) ที่มาและองค์ประกอบพิธีกรรมขอฝนมีการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย เช่น พิธีแห่บั้งไฟยังดำรงสืบต่อมาอย่างเข้มข้น เนื่องจากมีบรรจุไว้ในฮีตของชาวอีสาน ส่วนพิธีแห่นางแมวและพิธีเต้านางตั้งคลายความนิยมลงไป 3) รูปแบบการแสดงและโครงสร้างทำรำในพิธีกรรมขอฝนของหมู่บ้านหนองไหล พิธีแห่บั้งไฟ มีรูปแบบการแสดง 2 แบบ คือ แบบดั้งเดิมปรากฏ ทำรำ 3 ทำ ร่ายรำไปตามจังหวะกลองตุ้ม และแบบพัฒนาปรากฏ กระบวนทำรำ 12 ทำ โดยนำรูปแบบทำรำมาจากฟ้อนแม่บ้ออีสาน ร่ายรำไปตามทำนองดนตรีที่บรรเลงโดยวงดนตรีพื้นเมืองอีสานส่วนพิธีแห่นางแมว ไม่มีรูปแบบการแสดงที่เป็นแบบแผนรูปแบบทำรำเกิดจากทักษะภูมิรู้ในการร่ายรำเฉพาะบุคคลและแห่ไปตามบ้านของคนในหมู่บ้าน ครั้นพอถึงบ้านใครก็จะเอาน้ำใส่ในนางแมว และพิธีเต้านางตั้ง มีรูปแบบการแสดง 2 แบบ คือ แบบดั้งเดิมไม่ปรากฏรูปแบบทำรำและแบบพัฒนามีการ

คำสำคัญ : พิธีกรรม การแสดง การขอฝน วัฒนธรรมอีสาน

* ศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

* The Degree of Master of Fine Arts Program in Thai Drama Graduate School Bunditpatanasilpa

** อดีตผู้ช่วยอธิการบดีสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

** Former Assistant Chancellor, National Institute of Development Administration

*** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

*** Assistant Professor Program in Thai Faculty of Humanities and Social Sciences Bansomdejchaopraya Rajabhat University

ประติษฐานรูปแบบทำรำประกอบคำเซ็ง พิธีแห่นางแมวและพิธีเต้านางดั่ง อันสัมพันธ์กับการแสดงของหมู่บ้านหนองไหล จะสูญหายในอนาคตเพราะขาดการเอาใจใส่ดูแลและการสืบทอดจากเยาวชนของหมู่บ้าน

Abstract

The thesis on rainmaking rituals and performances in the Thai Northeastern culture during rainfall season aims to: 1) study the way of life related to beliefs and farming occupations; 2) study the origins and elements of the rituals in the rainmaking performances; 3) analyze the dance form and the dance movements structure of the rainmaking rituals and performances. The research was done using a qualitative method by studying related documents and field studies for meetings and interviews. The researcher observed the rituals and the rainmaking performances in the village of Nong Lai in Tambon Sang Tho Noi Hua Taphan District Amnatcharoen Province.

The study found that: 1) Isan people have a way of life that is linked to human beliefs in mysterious powers and spirits, such as the god Phayathen, who is the god of rainmaking. 2) The origin and composition of the ritual for rainmaking has changed according to the different generations. 3) The performance and the dance movements structure in the rainmaking ritual of Nong Lai village is known as the firework ceremony. There are two types of performance: traditional and neo-traditional. The traditional style has 3 dance movements, which follow the drumbeat. The neo-traditional style has 12 dance movements inspired by the Isan traditional dances. There aren't any planned structures for the performances. The dance patterns and movements depend on the personal skills of the dancers, who dance around the village, going door to door. When, the dancers reach a home, the occupants would water Nang Maew. As for the Nang Dong ritual, there are 2 forms of performances: traditional, which isn't performed anymore and neo-traditional.

The rituals Nang Maew and Nang Dong related to the performances of the village of Nong Lai will be lost in the future due to the lack of care and interest from the new generations of the village for this cultural legacy.

Keywords : Ritual, performances, rainmaking, Northeastern culture

บทนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่มีอาชีพทำนาและทำไร่ โดยพืชผลทางการเกษตรส่วนใหญ่ที่เพาะปลูกนั้น คือ ข้าว ซึ่งเป็นสินค้าส่งออกของประเทศไทยที่ได้รับการยอมรับในระดับนานาชาติ โดยที่ประเทศไทยสามารถส่งออกเป็นสินค้าเศรษฐกิจอันดับหนึ่งของโลกมาหลายยุคหลายสมัยแต่ปัจจุบันเป็นอันดับสองรองจากอินเดีย (เจริญ เหล่าธรรมทัศน์, 2559) และนอกจากนี้ยังมีโอกาสทางการเกษตรอีกมากมาย ที่เป็นสินค้าส่งออกของประเทศไทยที่มีคุณภาพเป็นที่ยอมรับจากประชาคมโลก

การที่อาชีพเกษตรกรรมของไทยสามารถประกอบการได้ในทุกภูมิภาคของประเทศ ทั้งนี้เนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์และสภาพทางภูมิอากาศมีความเหมาะสมต่ออาชีพเกษตรกรรมของไทย ซึ่งแต่ละภูมิภาคก็จะมีลักษณะภูมิประเทศที่มีความแตกต่างกันไปแต่สภาพโดยรวมแล้วสามารถเพาะปลูกได้ทุกภาค เช่น ภาคเหนือมีลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบบริเวณหุบเขาที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกพืชไร่ รวมทั้งไม้ผลหลากหลายชนิด ภาคกลางมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำมีความเหมาะสมในการปลูกพืช เช่น ข้าวโพด อ้อย ข้าวฟ่าง มันสำปะหลัง ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศไทย ภาคใต้มีลักษณะภูมิประเทศแบบที่ราบสลับภูเขา พืชที่เพาะปลูกส่วนใหญ่เป็นจำพวกข้าวและยางพารา และภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานมีพื้นที่กว้างขวางที่สุดของประเทศ มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงสภาพอากาศแห้งแล้งและมีฝนตกน้อยการเพาะปลูกส่วนใหญ่เป็นจำพวกข้าวและปลูกหม่อนเลี้ยงไหมสำหรับทอผ้าเนื่องจากสภาพอากาศที่แห้งแล้งฝนตกน้อย ทำให้พืชผลทางการเกษตรให้ผลผลิตได้ไม่ดีเท่ากับพืชผลทางการเกษตรของภูมิภาคอื่นๆ ดังนั้นจึงส่งผลให้คนไทยซึ่งมีพื้นฐานความเชื่อในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติเกิดความคิดและจินตนาการถึงเหตุอันทำให้ไม่เป็นไปตามที่หวัง โดยเฉพาะในเรื่องของพืชผลการเกษตรที่ได้ผลผลิตไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วยเพราะสืบเนื่องจากฝนแล้งหรือฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ความเชื่อในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติจึงนำไปสู่พิธีกรรมในการบูชาเพื่ออ้อนวอนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดลบันดาลให้ฝนตก เพื่อให้ชาวนาหรือเกษตรกรได้ลงมือไถหว่านหรือทำไร่ไถนาตามวิถีชีวิตของชาวไร่ชาวนาแบบอีสาน

จากที่กล่าวมาแล้วทำให้เข้าใจว่าพื้นที่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทยมีพิธีกรรมความเชื่อมากกว่าทุกภาคโดยเฉพาะความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับผี ครอบคลุมถึงแถนหรือเทวดา ผีฟ้า พลังอำนาจลึกลับที่อยู่ในความคิด เนื่องจากบริเวณนี้เคยได้รับการสืบทอด ปรัชญา แนวคิดผี พราหมณ์ พุทธ และเต๋า มาก่อน เป็นการสร้างสรรค์ของจิตที่สะท้อนประสบการณ์ความสัมพันธ์ของตนเองดังความเป็นจริง อธิบายความสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่รอบตัวด้วยบุคลาธิษฐาน สอดคล้องกับเสมอชัย มูลสุวรรณ และสุมิตร ปิติพัฒน์ (2545, น. 28-32) และเสรี พงศ์พิศ (2549, น. 32) ที่ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับผีของชนเผ่าดั้งเดิมสายตระกูล มอญ-เขมร ในเขตอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงว่ามีการนับถือผีแถน ผีเรื่อง ผีเจ้าบ้าน ผีมด และผีมนต์ โดยมีการจัดพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับผีซึ่งเชื่อว่าผีมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคม ผีมีความสัมพันธ์กับศาสนาและพิธีกรรม ทำให้มีความรู้สึกว่าตนเองมีคุณค่าและมีความสุขในการมีชีวิตอยู่ร่วมกันตลอดจนลดความกดดันหรือความเศร้าโศกในจิตใจ ในกรณีที่สังคมต้องประสบกับภาวะวิกฤติอันเชื่อมโยงหรือสัมพันธ์กับเศรษฐกิจ พิธีกรรมเกี่ยวกับการนับถือผีจะเกี่ยวข้องกับการทำนาทำไร่ เป็นการกล่าวเพื่อบริโภคนและแจกจ่ายผลผลิต ในโอกาสประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการนับถือผีด้วย นอกจากนี้ผียังมีความสัมพันธ์กับการปกครองและมีบทบาทต่อคนในชุมชน ให้ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี รักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคมและยังได้ทำหน้าที่ป้องกันการรุกรานทางวัฒนธรรมจากสังคมภายนอกได้อีกด้วย

พิธีกรรม หมายถึง “การสักการะ การบูชา พิธีบูชา” (ราชบัณฑิตยสถาน. 2556, น. 557) พิธีกรรมกับความเชื่อมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ความศรัทธา ความเชื่อในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ นำไปสู่ความเคร่งครัด ศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของไทยมีลักษณะภูมิประเทศที่กว้างใหญ่ไพศาล ลักษณะภูมิอากาศที่ก่อให้เกิดข้อจำกัดด้านความอุดมสมบูรณ์อยู่หลายประการ ลักษณะดังกล่าวนำไปสู่ความคิดความเชื่ออันก่อให้เกิดพิธีกรรมอย่างหลากหลาย โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตหรือการดำรงชีวิตที่ต้องอยู่รอดให้ได้ในสังคมที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด คือ พิธีกรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าว หรือพิธีกรรมเกี่ยวกับการขอฝนพิธีกรรมขอฝนเป็นพิธีกรรมหนึ่งที่สำคัญมากของชาวอีสานซึ่งสืบเนื่องมาจากสภาพภูมิอากาศที่แห้งแล้ง ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ส่งผลให้เกิดความเสียหายต่อพืชผลทาง

การเกษตรทั้งหลาย เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล นำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารต่าง ๆ จึงก่อเกิดพิธีกรรมเกี่ยวกับการขอฝนอย่างหลากหลาย เช่น พิธีแห่บั้งไฟ พิธีแห่นางแมว และพิธีแห่นางด้ง เป็นต้น

พิธีกรรมทั้ง 3 นี้ นอกจากสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการดำรงอยู่อันสืบเนื่องมาจากความศรัทธาและความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ อย่างผีหรือแถนกับการดำรงชีวิตด้านการเกษตรของชาวอีสานแล้วยังสะท้อนให้เห็นการแสดงจากพิธีกรรมทั้ง 3 กับความคิดความเชื่อในวิถีวัฒนธรรมการผลิต หรือวัฒนธรรมข้าวอันเป็นอาชีพหลักของชาวอีสานอีกด้วย ทั้งพิธีแห่บั้งไฟ พิธีแห่นางแมว และพิธีแห่นางด้ง ต่างเป็นพิธีกรรมที่มีรูปแบบการแสดง อันเชื่อมโยงกับพิธีกรรมและความเชื่อ อาจกล่าวได้ว่าเป็นพิธีกรรมที่นำเอาความรื่นเริง สนุกสนานให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันกับความศรัทธาสักการะต่อแถนหรือเทวดาแห่งฟ้าฝน ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า พิธีกรรมขอฝนทั้ง 3 พิธีกรรมนี้ จึงมีอาจแยกส่วนที่เป็นพิธีกรรมออกจากส่วนที่เป็นการแสดงได้

หมู่บ้านหนองไหลเป็นหมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดอำนาจเจริญ อยู่ห่างจากตัวเมือง มีสังคมแบบชนบท ประกอบอาชีพเพาะปลูกเป็นหลัก ต้องพึ่งพาน้ำในการเพาะปลูก ซึ่งจากการศึกษาพบว่า หมู่บ้านหนองไหลยังคงประกอบพิธีกรรมขอฝนทั้ง 3 พิธี ดังกล่าวข้างต้นอยู่บ้างและยังคงมีผู้อาวุโสของหมู่บ้านมีความรู้ความสามารถในการประกอบพิธีกรรมขอฝนอยู่ จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาพิธีกรรมขอฝนของหมู่บ้านหนองไหล ตำบลสร้างถ่อ้อย อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ โดยศึกษาความสัมพันธ์ของความเชื่อกับพิธีกรรมขอฝน อันเชื่อมโยงกับอาชีพการเกษตรของชาวอีสาน ซึ่งเป็นประเด็นที่ควรศึกษาวิเคราะห์พิธีกรรมขอฝนทั้ง 3 พิธี อันได้แก่ พิธีแห่บั้งไฟ พิธีแห่นางแมว และพิธีแห่นางด้ง ที่มีรูปแบบการแสดงอันเชื่อมโยงกับพิธีกรรมซึ่งถือเป็นลักษณะสำคัญอันนำไปสู่วัตถุประสงค์ของการศึกษาในงานวิจัยต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและอาชีพเกษตรกรรมของชาวอีสาน
2. ศึกษาที่มาและองค์ประกอบของพิธีกรรมในการแสดงการขอฝน
3. วิเคราะห์รูปแบบการแสดงและโครงสร้างทำรำในพิธีกรรมขอฝนของชาวอีสาน

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยมุ่งศึกษารูปแบบการแสดงและโครงสร้างทำรำในพิธีกรรมขอฝนของชาวอีสานหมู่บ้านหนองไหล ตำบลสร้างถ่อ้อย อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

วิธีการดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งมีวิธีดำเนินการศึกษาวิจัย ดังนี้

1. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารตำรา เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากสื่อสิ่งพิมพ์ บทความ และจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์

2. การสัมภาษณ์

เครื่องมือที่ใช้ในการสัมภาษณ์ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง โดยการสร้าง ข้อคำถามจากวัตถุประสงค์การวิจัยและนิยามศัพท์เฉพาะ ซึ่งมีวิธีดังนี้

- 2.1 หากคุณภาพของเครื่องมือ โดยการหาค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์หรือเนื้อหา (Index of Item Objective Congruence: IOC) โดยผู้เชี่ยวชาญ

2.2 การนำเครื่องมือไปใช้ ผู้วิจัยดำเนินการปรับปรุงข้อความตามข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญที่ได้ดำเนินการตรวจสอบเครื่องมือสำหรับการวิจัยและนำเครื่องมือไปดำเนินการสัมภาษณ์

3. ศึกษาข้อมูลภาคสนาม

ลงภาคสนามในการศึกษาที่มาและองค์ประกอบของพิธีกรรม รูปแบบการแสดงและโครงสร้างท่ารำในการแสดงพิธีกรรมขอฝนของหมู่บ้านหนองไหล ตำบลสร้างถ่อน้อย อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ โดยใช้การวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์ การศึกษาข้อมูลท้องถิ่น โดยการบันทึกเสียง บันทึกภาพ และบันทึกวีดิทัศน์การแสดงพิธีกรรมขอฝนของหมู่บ้านหนองไหล

4. ดำเนินการรวบรวมข้อมูล

โดยนำข้อมูลที่ได้นำสรุปเรียบเรียงและนำเสนอรายงานการวิจัย 3 บทต่อคณะกรรมการสอบ

5. ดำเนินการจัดทำสนทนา

โดยการจัดประชุมสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญในสาขาต่าง ๆ ตามเกณฑ์ดังต่อไปนี้

5.1 ผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับด้านคติชนวิทยา

5.2 ผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับด้านประวัติชุมชนผู้นำของหมู่บ้าน

5.3 ผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับด้านพิธีกรรมและการจัดรูปแบบการแสดงขอฝนของหมู่บ้านหนองไหล

5.4 ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทางด้านดนตรีประกอบพิธีกรรม

6. นำผลสรุปข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มย่อยมาวิเคราะห์และเรียบเรียงรายงานการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

ภาคอีสานเป็นภูมิภาคหนึ่งของประเทศไทย ที่ประชาชนประกอบอาชีพเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์เป็นหลัก แต่ด้วยลักษณะภูมิประเทศแห้งแล้งกว่าภูมิภาคอื่น ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลจึงส่งผลกระทบต่อพืชผลทางการเกษตรและสัตว์เลี้ยง จึงทำให้ภาคอีสานมีพิธีกรรมขอฝนอยู่หลายพิธีตามความเชื่อของคนอีสาน ได้แก่ พิธีแห่ข้าวพันก้อน พิธีแห่นางแมว พิธีบุญบังไฟ พิธีเต้านางดั่ง พิธีเต้านางซ้อง พิธีโยนครกโยนสาก พิธีเทศน์พญาคันคาก พิธีสวดคาถาปลาค้อ พิธีปั้นเมฆ พิธีบูชาพญาแถน พิธีบุญซำฮะ และพิธีบ้านางธรรณี เป็นต้น พิธีขอฝนต่าง ๆ เหล่านี้ ถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ โดยมีความเชื่อในผลที่จะได้รับจากการประกอบพิธีเป็น เครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ จากการศึกษาพบว่า

1. ศึกษาวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและอาชีพเกษตรกรรมของชาวอีสาน โดยมีวิถีการดำรงชีวิตที่ผูกพันกับความเชื่อของมนุษย์ที่มีต่ออำนาจลึกลับและยังหาข้อพิสูจน์ไม่ได้มาตั้งแต่อดีตจึงถ่ายทอดความเชื่อ นั้น ๆ ส่งต่อกันมาซึ่งมีน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเมื่อเกิดความแห้งแล้งฝนไม่ตก จึงเกิดพิธีกรรมขอฝนที่เกี่ยวข้องกับวิถีดำรงชีวิตของชาวอีสานอันเชื่อมโยงกับความเชื่อในเรื่องภูต ผี วิญญาณ และพญาแถน ซึ่งมีหลายพิธี แต่ปัจจุบันค่อย ๆ เลือนหายไป เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากมรสุมทุกปีตลอดจนระบบกักเก็บน้ำ การชลประทานและการทำฝนเทียม ทำให้เกิดฝนตกมีน้ำใช้ในการเกษตร ทำให้พิธีกรรมขอฝนมีความจำเป็นน้อยลง

2. ศึกษาองค์ประกอบของพิธีกรรมในการแสดงการขอฝนของหมู่บ้านหนองไหลพบว่า ยังปรากฏอยู่ 3 พิธี ได้แก่ พิธีแห่บังไฟ พิธีแห่นางแมว และพิธีเต้านางดั่ง ซึ่งมีผู้ที่มีความรู้และสามารถประกอบพิธีกรรมได้ แต่ก็มีอายุมาก ขั้นตอนของการประกอบพิธีกรรมบางขั้นตอนถูกตัดทอนลงไปเนื่องจากไม่มีผู้รู้หรือได้รับการถ่ายทอดหรือถูกตัดทอนตามการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย คงเหลือเพียงแต่พิธีกรรมขอฝนอย่างพิธีแห่บังไฟที่ยังคงยึดถือปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเป็นประจำ เนื่องจากถูกรักษาไว้ในฮีตของชาวอีสาน แต่ในส่วนพิธีแห่นางแมว

และพิธีเต้านางดั่งจะจัดเฉพาะปีที่เกิดฝนแล้งเท่านั้นซึ่งปัจจุบันแทบไม่ได้จัด เนื่องจากมีน้ำเพียงพอในการทำเกษตรกรรม

3. วิเคราะห์รูปแบบการแสดงและโครงสร้างท่ารำในพิธีกรรมขอฝนของหมู่บ้านหนองไหล มีความสัมพันธ์กับนาฏศิลป์ไทยซึ่งในแต่ละพิธีกรรมจะมีรูปแบบการแสดงที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

3.1 พิธีแห่บั้งไฟ มีรูปแบบการแสดง 2 แบบ ได้แก่ แบบดั้งเดิมปรากฏกระบวนท่ารำ 3 ท่า ร่ายรำไปตามจังหวะกลองตุ้ม และแบบพัฒนา ปรากฏกระบวนท่ารำ 12 กระบวนท่า โดยนำกระบวนท่ารำมาจากฟ้อนแม่บทอีสาน ร่ายรำไปตามทำนองดนตรีที่บรรเลงโดยวงดนตรีพื้นเมืองอีสานแท้เป็นขบวนไปตามถนนในหมู่บ้านไปยังวัดบ้านหนองไหลทั้งแบบดั้งเดิมและแบบพัฒนา

ภาพที่ 1 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 1 ในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหล แบบดั้งเดิม
ที่มา: ธีัญญาภรณ์ พลายงาม (2560, น. 108)

ภาพที่ 2 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 2 ในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหล แบบดั้งเดิม
ที่มา: ธีัญญาภรณ์ พลายงาม (2560, น. 109)

ภาพที่ 3 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 3 ในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหล แบบดั้งเดิม
ที่มา: ธีัญญาภรณ์ พลายนาม (2560, น. 110)

ภาพที่ 4 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 1 ในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหล แบบพัฒนา
ที่มา: ธีัญญาภรณ์ พลายนาม (2560, น. 113)

ภาพที่ 5 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 2 ในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหล แบบพัฒนา
ที่มา: ธีัญญาภรณ์ พลายนาม (2560, น. 114)

ภาพที่ 6 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 3 ในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหล่ แบบพัฒนา
ที่มา: ธีัญญาภรณ์ พลายงาม (2560, น. 115)

ภาพที่ 7 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 4 ในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหล่ แบบพัฒนา
ที่มา: ธีัญญาภรณ์ พลายงาม (2560, น. 115)

ภาพที่ 8 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 5 ในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหล่ แบบพัฒนา
ที่มา: ธีัญญาภรณ์ พลายงาม (2560, น. 116)

ภาพที่ 9 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 6 ในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหล่ แบบพัฒนา
ที่มา: ธีัญญาภรณ์ พลายงาม (2560, น. 116)

ภาพที่ 10 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 7 ในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหล่ แบบพัฒนา
ที่มา: ธีัญญาภรณ์ พลายงาม (2560, น. 117)

ภาพที่ 11 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 8 ในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหล่ แบบพัฒนา
ที่มา: ธีัญญาภรณ์ พลายงาม (2560, น. 117)

ภาพที่ 12 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 9 ในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหล แบบพัฒนา
ที่มา: ธีัญญาภรณ์ พลายงาม (2560, น. 118)

ภาพที่ 13 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 10 ในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหล แบบพัฒนา
ที่มา: ธีัญญาภรณ์ พลายงาม (2560, น. 118 - 119)

ภาพที่ 14 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 11 ในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหล แบบพัฒนา
ที่มา: ธีัญญาภรณ์ พลายงาม (2560, น. 120)

ภาพที่ 15 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 12 ในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหล แบบพัฒนา
ที่มา: ธีัญญาภรณ์ พลายงาม (2560, น. 120)

3.2 พิธีแห่นางแมว ไม่มีรูปแบบการแสดงที่เป็นแบบแผน กระบวนท่ารำเกิดจากทักษะภูมิรู้ในการร่ายรำเฉพาะบุคคล บ้างปรบมือประกอบคำเซ็งแห่นางแมว แห่ไปตามบ้านเรือนของคนในหมู่บ้าน ครั้นพอถึงบ้านใครก็จะเอาน้ำสาดใส่นางแมว ไม่ปรากฏวงดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง มีเพียงการปรบมือประกอบคำเซ็งเท่านั้น

ภาพที่ 16 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 1 - 2 ในพิธีแห่นางแมวของหมู่บ้านหนองไหล
ที่มา: ธีญาภรณ์ พลายนาม (2560, น. 126)

3.3 พิธีเต้านางตั้ง มีรูปแบบการแสดง 2 แบบ ได้แก่ แบบดั้งเดิมไม่ปรากฏกระบวนท่ารำ พบเพียงการยืนล้อมรอบนางตั้งแล้วปรบมือประกอบคำเซ็งเต้าแม่ นางตั้งเท่านั้น และแบบพัฒนามีการประดิษฐ์กระบวนท่ารำประกอบคำเซ็งเต้าแม่ นางตั้ง รูปแบบกระบวนท่ารำเป็นการรำตีบทให้สอดคล้องตามคำร้องไม่มีดนตรีประกอบ ใช้เพียงปรบมือประกอบคำเซ็งเต้านางตั้งเท่านั้น

ภาพที่ 17 กระบวนท่ารำ ในพิธีเต้านางตั้งของหมู่บ้านหนองไหล แบบดั้งเดิม
ที่มา: ธีญาภรณ์ พลายนาม (2560, น. 133)

ภาพที่ 17 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 1-2 ในพิธีเต้านางตั้งของหมู่บ้านหนองไหล แบบพัฒนา
ที่มา: ธีญาภรณ์ พลายนาม (2560, น. 133)

ภาพที่ 17 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 3-4 ในพิธีแต่งงานดั้งเดิมของหมู่บ้านหนองไหล่ แบบพัฒนา
ที่มา: ธัญญาภรณ์ พลายงาม (2560, น. 137)

ภาพที่ 17 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 5 - 6 ในพิธีแต่งงานดั้งเดิมของหมู่บ้านหนองไหล่ แบบพัฒนา
ที่มา: ธัญญาภรณ์ พลายงาม (2560, น. 137 - 138)

ภาพที่ 18 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 7-8 ในพิธีแต่งงานดั้งเดิมของหมู่บ้านหนองไหล่ แบบพัฒนา
ที่มา: ธัญญาภรณ์ พลายงาม (2560, น. 138)

ภาพที่ 18 กระบวนท่ารำ ท่าที่ 9-10 ในพิธีแต่งงานดั้งเดิมของหมู่บ้านหนองไหล่ แบบพัฒนา
ที่มา: ธัญญาภรณ์ พลายงาม (2560, น. 139)

ปัจจุบันเยาวชนรุ่นใหม่ของหมู่บ้านขาดความสนใจ และรับสืบทอดการประกอบพิธีกรรมอย่างเป็นรูปธรรม และคาดว่าในอนาคตพิธีกรรมขอฝนของหมู่บ้านหนองไหลอาจจะสูญหายเนื่องจากขาดผู้มีความรู้ความสามารถในการประกอบพิธีกรรม

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง พิธีกรรมและการแสดงในการขอฝนของวัฒนธรรมอีสาน จะเห็นว่าชาวอีสานมีวิถีการดำรงชีวิตอยู่บนพื้นฐานความเชื่อ โดยเฉพาะสิ่งลี้ลับและอำนาจเหนือธรรมชาติ การดำรงชีวิตส่วนใหญ่เป็นการพึ่งพิงธรรมชาติ เช่น การทำเกษตรกรรม เลี้ยงสัตว์ และหาอาหารจากธรรมชาติ อาทิการจับสัตว์น้ำในห้วย หนอง คลอง บึง การล่าสัตว์ป่าและการเก็บหาของป่าเพื่อขายและประกอบอาหาร เมื่อธรรมชาติเกิดการแปรปรวนทำให้ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน จึงทำให้เชื่อว่าเป็นการลงโทษของสิ่งลี้ลับที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติดลบันดาลให้เป็นไป สอดคล้องกับ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2523, น. 9-15) ได้กล่าวว่า คติความเชื่อของคนอีสานที่เป็นพื้นฐานความคิดและยุทธวิธีสู้ภัยแล้ง 2 ประเภท ได้แก่ 1) คติความเชื่อแบบวัฒนธรรมผี ชาวอีสานเชื่อว่ามีผีเนื่องจากผีมีบทบาทในชีวิตประจำวันหลายด้าน เช่น ผนแล้ง น้ำท่วม โดยโรคระบาดเกิดจากการกระทำของผี จึงมีพิธีกรรมอ่อนน้อมยอมต่อผี เช่น พิธีเต้านางดั่ง พิธีเต้าเชียงซ่อง พิธีปล้ำบั้งลัน พิธีตั้งครกตั้งสาก พิธีลงขวงผีฟ้า 2) คติความเชื่อเรื่องผนแล้งตามแนวพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน เช่น พิธีสวดคาถาปลาช่อน พิธีแห่ข้าวพันก้อน การเทศน์พญาคันคากและสวดคล้องกับจิราภรณ์ ภัทรภาณุภักดิ์ (2528, น. 6-22) ที่ได้กล่าวว่า ความเชื่อของคนในสังคมมีส่วนสัมพันธ์กับพฤติกรรมของคนในสังคมและเป็นตัวกำหนดสังคมอีกด้วย โดยแบ่งความเชื่อออกเป็นประเภทต่าง ๆ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีการนับถือผี ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ความเชื่อเกี่ยวกับอาชีพ ความเชื่อเกี่ยวกับผี เครื่องมือประกอบอาชีพ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับบุญเลิศ สดสุชาติ (2526, น. 3-26) ที่ได้กล่าวถึง ประเพณีบุญบั้งไฟว่า มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนอีสานในฐานะเป็นเครื่องมือของพิธีขอฝนหรือประเพณีประจำสิบสองเดือนเรียกว่า “บุญเดือนหก” นอกจากนั้นยังได้กล่าวถึงตำนานต้นเหตุแห่งการทำบั้งไฟและการขอฝน ตลอดจนประเพณีการจัดงานบุญบั้งไฟและแนวทางในการอนุรักษ์ประเพณีดังกล่าว อีกทั้งยังสอดคล้องกับจารุวรรณ ธรรมวัตร (2523, น. 2-10) ที่ได้กล่าวถึงประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาของชาวอีสาน เช่น ประเพณีการลงแขกในการทำนาแต่ละปีมีความจำเป็นต้องใช้แรงงานมากอยู่ 4 ครั้ง คือ เวลาดำนา เวลาเกี่ยวข้าว เวลานวดข้าวและเวลาขนข้าวขึ้นยุ้ง ประเพณีการขอฝนของชาวอีสาน มีพิธีเต้าแม่ นางซ่องเพื่อขับไล่ผีแม่แล้งออกจากหมู่บ้านและเป็นการทำนายว่าฝนฟ้าจะตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ นอกจากนั้นยังมีพิธีแห่ นางแมว พิธีเต้านางดั่ง เป็นต้น

ในการศึกษาพิธีกรรมขอฝนของชาวหมู่บ้านหนองไหลทั้ง 3 พิธีกรรม ได้แก่ พิธีแห่บั้งไฟ พิธีแห่ นางแมวและพิธีเต้านางดั่ง มีองค์ประกอบหลักของพิธีกรรมประกอบด้วย 1) วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้เป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อสารกับพญาแถน เช่น บั้งไฟ นางแมวและกระดิ่ง 2) บทเพลงที่ใช้เป็นสารในการอ่อนน้อมส่งถึงพญาแถน 3) การแข่งซึ่งเชื่อว่าเป็นการถวายพญาแถนเพื่อให้เกิดความพึงพอใจองค์ประกอบของพิธีกรรมบางขั้นตอนอาจมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยสอดคล้องกับ อร่ามจิต ชินช่าง (2531, น. 9-105) ได้กล่าวว่า กากยั้งบั้งไฟเป็นคำประพันธ์ท้องถิ่นอีสานที่ใช้ร้องในขบวนแห่บั้งไฟแต่งด้วยกาพย์อีสาน ส่วนในด้านพิธีกรรมพบว่าลักษณะเนื้อหาของกากยั้งบั้งไฟจะเป็นการบวงสรวงอ่อนน้อมต่อพญาแถนและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพของชาวบ้านให้มาช่วยดลบันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาล การแข่งบั้งไฟจะเป็นการแข่งประกอบการขับแข่งโดยแข่งขึ้นลงตามจังหวะกลองและถือว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญในงานประเพณีนี้เสมอมา

การวิเคราะห์รูปแบบการแสดงและโครงสร้างทำรำในพิธีกรรมขอฝนของหมู่บ้านหนองไหล ได้แก่ พิธีแห่บั้งไฟมีโครงสร้างทำรำ แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ แบบดั้งเดิมซึ่งมีกระบวนทำแข่ง 3 ท่า แต่ไม่ปรากฏชื่อเรียกทำแข่ง ซึ่งได้รับการถ่ายทอดทำแข่งมาจากบรรพบุรุษสืบต่อกันมา ในการแข่งจะเริ่มทำแรกด้วยท่าไหว้ สันนิษฐานว่าเป็นการแสดงเคารพสักการะพญาแถนเทพเจ้าผู้สามารถดลบันดาลฝนได้ตามความเชื่อของชาวอีสานหลังจากนั้นจึงแข่งทำต่อไปเวียนไปจนกระทั่งสิ้นสุดพิธีแห่บั้งไฟ ในการเปลี่ยนท่าแข่งอาจใช้วิธีการนับจังหวะหรือเปลี่ยนตามผู้นำในการแข่งซึ่งจะอยู่หัวขบวน กล่าวได้ว่าการแสดงในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหลในแบบดั้งเดิมเป็นการแข่งที่มีกระบวนท่ามาจากภูมิปัญญาชาวบ้าน การเคลื่อนไหวร่างกายของผู้แข่งเป็นไปอย่างอิสระตามความถนัดของผู้แข่ง ไม่มีการจัดองค์ประกอบร่างกายตามหลักนาฏศิลป์ไทยอย่างไรก็ตาม กระบวนท่าแข่งแห่บั้งไฟในของหมู่บ้านหนองไหลกำลังสูญหาย เนื่องจากการพัฒนากระบวนท่าแข่งแห่บั้งไฟเพื่อใช้ในการประกวดแข่งขันและมีความสวยงามกว่า ทำให้กระบวนท่าแข่งแบบดั้งเดิมไม่ได้รับความนิยมและการถ่ายทอดสืบต่อมา จึงควรที่จะให้เยาวชนของหมู่บ้านหนองไหลตระหนักและสืบทอดรักษาไว้เพื่อไม่ให้กระบวนท่าแข่งแห่บั้งไฟซึ่งเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษสูญหายไป สอดคล้องกับเรียน อุบิษณีย์ (สัมภาษณ์ : 4 มิถุนายน 2559) กล่าวว่า“ท่าแข่งบั้งไฟที่ใช้เดิมมีอยู่แค่ 3 ท่า ได้รับถ่ายทอดมาจากรุ่นพ่อรุ่นแม่ต่อ ๆ กันมา รำ 3 ท่านี้สลับกับไปจนถึงวัดบ้านหนองไหล ไม่มีชื่อเรียก ท่าแข่ง แต่การแข่งจะต้องเริ่มด้วยท่าไหว้ก่อนแล้วจึงเปลี่ยนเป็นท่าอื่น แข่งไปตามจังหวะกลองตุ้ม การแต่งตัวในการแข่งก็แต่งแบบที่แต่งกันในชีวิตปกติ คือ นุ่งซิ่นใส่เสื้อแขนกระบอกอาจมีผ้าพาดบ่าด้วยก็ได้” ส่วนแบบพัฒนานั้น มีกระบวนท่าแข่งแห่บั้งไฟที่นำมาจากกระบวนท่าฟ้อนแม่บ้ออีสาน โดยคัดเลือกเฉพาะท่าที่มีความสวยงามและเหมาะสมในการแห่ขบวนบั้งไฟ มีทั้งหมด 12 กระบวนท่า เป็นกระบวนท่ายืนทั้งหมด ใช้แข่งประกวดท่วงทำนองเพลงที่บรรเลงโดยวงดนตรีพื้นบ้านอีสาน บรรเลงลายเพลงฟ้อนภูไทสกลนครซึ่งเป็นทำนองเพลงช้าและลายเพลงลำเพลินซึ่งเป็นทำนองเพลงเร็ว หรืออาจเป็นเพลงไทยสากล ลูกทุ่ง หรือหมอลำที่กำลังเป็นที่นิยมในขณะนั้น กระบวนท่าแข่ง ถูกปรับขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์มากกว่าเพื่อใช้บูชาพญาแถนเช่นที่ผ่านมา และมีการกำหนดชื่อของท่าแข่งอย่างชัดเจนตามชื่อท่าของฟ้อนแม่บ้ออีสาน วิธีการแข่งยังคงยึดจารีตแบบดั้งเดิม คือ การเริ่มทำรำแข่งท่าแรกจะใช้ท่าไหว้ ซึ่งมีชื่อเรียกว่า “ท่าเทพนม ท่าพรหมสี่หน้า” เป็นท่าที่มีความต่อเนื่องกัน หลังจากนั้นจึงเริ่มแข่งท่าต่อ ๆ ไป เวียนจนครบ 12 ท่า หากยังไม่ถึงจุดหมายปลายทางก็จะเวียนกลับมาใช้ท่าเดิม ๆ จนเสร็จสิ้นพิธีแห่บั้งไฟ การเปลี่ยนท่าแข่งจากท่าหนึ่งไปสู่อีกท่าหนึ่ง ใช้การนับจังหวะหรือการเปลี่ยนท่าแข่งตามผู้นำแข่งที่อยู่หน้าขบวน กล่าวได้ว่าการแสดงในพิธีแห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหลแบบพัฒนาเป็นการแข่งที่มีกระบวนท่ามาจากท่าฟ้อนแม่บ้ออีสานเป็นการแข่งแบบนาฏศิลป์ไทย การเคลื่อนไหวร่างกายของผู้แข่งมีการจัดองค์ประกอบของร่างกายที่มีความสัมพันธ์กันตั้งแต่ ศีรษะ ลำตัว มือและเท้าตามหลักนาฏศิลป์ไทย และสอดคล้องกับสุรรัตน์ ดำเนิน(สัมภาษณ์: 3 มิถุนายน 2559) หลานสาวของนางฉวีวรรณ ดำเนิน ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (หมอลำ) ปี พ.ศ. 2536 ที่กล่าวว่า “ตนเองเป็นนักเรียนวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด ซึ่งได้รับการฝึกฝนทางด้านนาฏศิลป์ตามแบบแผน และเมื่อปี พ.ศ. 2546 ทางองค์การบริหารส่วนตำบลสร้างถ่อน้อยได้จัดประกวดขบวนแห่บั้งไฟขึ้น ซึ่งหมู่บ้านหนองไหลได้ส่งเข้าร่วมประกวดขบวนแห่บั้งไฟ ตนเองได้ถูกทาบทามจากผู้นำชุมชนให้มาช่วยปรับปรุงกระบวนท่าแข่ง แห่บั้งไฟของหมู่บ้านหนองไหลให้มีความสวยงามยิ่งขึ้น จึงเกิดการพัฒนากะบวนท่าแข่งแห่บั้งไฟในแบบพัฒนาขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2546 จนถึงปัจจุบัน กระบวนท่าแข่งจะมี 2 ลักษณะ คือ กระบวน ท่าแข่งประกอบเพลงช้าและกระบวนท่าแข่งสำหรับเพลงเร็ว ซึ่งกระบวนท่าที่นำมาใช้สำหรับการแข่งได้คัดเลือกมาจากกระบวนท่าในการแสดงฟ้อนแม่บ้ออีสาน โดยเลือกเฉพาะกระบวนท่าที่มีความสวยงามและเหมาะสมสำหรับใช้ในการแข่งประกอบการแห่บั้งไฟ ซึ่งมีทั้งหมด 12 กระบวน ท่าแข่ง ประกอบท่วงทำนองเพลงที่บรรเลงโดยวงดนตรีพื้นบ้านอีสาน ประกอบด้วย พิณ กลองตุ้ม กลองยาวอีสาน ฉิ่ง

ฉาบ กล้วย และโหม่ง บรรเลงลายเพลงพ็องกุไทสกลนคร ซึ่งเป็นทำนองเพลงช้าและลายเพลงลำเพลิน ซึ่งเป็นทำนองเพลงเร็วหรืออาจเป็นเพลงไทยสากล ลูกทุ่งหรือหมอลำที่กำลังเป็นที่นิยมในขณะนั้นประกอบการแห่บั้งไฟของหมู่บ้าน”

ส่วนพิธีแห่นางแมว มีโครงสร้างรูปแบบการแสดงเป็นแบบดั้งเดิมที่มีมาแต่โบราณตามแบบของหมู่บ้านหนองไหล เหมือนกับการแห่นางแมวของท้องถิ่นอื่นในภาคอีสาน อาจมีแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยแต่ไม่มีโครงสร้างกระบวนการทำรำที่เป็นแบบแผน แสดงไปตามอารมณ์ความรู้สึกของผู้แสดงในขณะนั้น กระบวนท่าแข่งมี 2 ลักษณะ คือ การประมมือประกอบจังหวะและการแข่งไปตามทักษะความรู้ด้านนาฏศิลป์และอารมณ์ของผู้แข่ง กระบวนท่าแข่งไม่สื่อความหมายและไม่สอดคล้องกับคำกาพย์แข่งการใช้เท้าเป็นลักษณะการก้าวเท้าเดินในขบวนแห่ มีทั้งการเดินที่ตรงจังหวะและไม่ตรงจังหวะและพิธีเต้านางตั้งของหมู่บ้านหนองไหล มีความเหมือนกับพิธีเต้านางตั้งของหมู่บ้านอื่น ๆ ในภาคอีสานทั่วไป คือ เป็นพิธีกรรมเพื่อเสี่ยงทายขอฝนโดยผู้จัดกระดิ่งที่เชื่อว่ามีนางตั้งสิงอยู่ไปตีหลักเสี่ยงทายที่ซ่อนไว้ (หลักฝน หลักแล้ง) แต่เดิมเป็นเพียงการประมมือประกอบการขับกาพย์แข่งเท่านั้น ปัจจุบันได้มีการประดิษฐ์ท่าแข่งประกอบคำขับกาพย์แข่งเนื่องจากรูปแบบเก่าไม่ได้รับความสนใจจากคนรุ่นใหม่เกรงว่าพิธีเต้านางตั้งจะสูญหาย จึงได้ปรับปรุงให้มีท่าแข่งประกอบคำขับกาพย์แข่งเพื่อให้ความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น มีรูปแบบกระบวนท่ารำที่เป็นแบบการรำตีบทโดยทำตีบทที่ใช้เป็นท่าทางที่มาจากธรรมชาติเพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจในการสื่อความหมาย โครงสร้างท่ารำมีการใช้ศีรษะในลักษณะการเอียงซ้ายและขวาเฉพาะคำร้องเพื่อเสริมให้ท่าแข่งมีความชัดเจนยิ่งขึ้น การใช้มือมีอยู่ลักษณะเดียว คือ การแบมือแต่มีลักษณะการแบมืออยู่ 3 แบบ ได้แก่ การแบมือหงาย การแบมือคว่ำ และการแบมือตั้งสันมือ การใช้ขาและเท้าเป็นลักษณะการก้าวเท้าเดินเวียนรอบกระดิ่ง วนตามเข็มนาฬิกาไปตามจังหวะการขับกาพย์แข่ง แต่ไม่มีการกำหนดว่าจะต้องก้าวเท้าใดก่อนหลัง สอดคล้องกับอุทัย บุษย์จันทร์ (สัมภาษณ์ : 3 มิถุนายน 2559) กล่าวว่า “พิธีเต้านางตั้งกับพิธีแห่ นางแมวเป็นพิธีกรรมขอฝนเหมือนกัน ซึ่งไม่ได้จัดมานานแล้วเพราะฝนตกอยู่ตลอดไม่แห้งแล้งเหมือนเมื่อก่อนแต่การประกอบพิธีกรรมจะแตกต่างกัน คือ แห่นางแมวจะเป็นพิธีกรรมเคลื่อนที่ แต่พิธีเต้านางตั้งจะเป็นพิธีกรรมที่อยู่กับที่ ใช้เสี่ยงทายฟ้าฝนโดยให้คนเอาไม้หลักฝนและหลักแล้งไปซ่อนคนละที่กันไม่ให้นางตั้งรู้ เมื่อนางตั้งลงสิงในกระดิ่งก็จะพาไปหาหลักเสี่ยงทายที่ซ่อนไว้ หากไปตีหลักแล้งทำนายว่าปีนี้จะแห้งแล้งฝนไม่ตก หากไปตีหลักฝนทำนายว่าปีนี้จะอุดมสมบูรณ์ การแต่งกายในการประกอบพิธีส่วนใหญ่จะใส่ชุดทำบุญ คือ นุ่งผ้าซิ่น ใส่เสื้อลูกไม้สีอ่อน ส่วนมากใส่สีขาวเชื่อว่าเป็นสีแห่งความบริสุทธิ์ใสสะอาด หมั้นผ้าสไบ เมื่อก่อนไม่มีท่าแข่ง มีแค่ผู้ร่วมพิธียืนล้อมรอบกระดิ่งร้องคำแข่งและประมมือประกอบจังหวะ ไม่มีเครื่องดนตรีในการประกอบพิธี แต่ปัจจุบันได้มีการประดิษฐ์ท่าแข่งประกอบคำแข่งเนื่องจากรูปแบบเก่าไม่ได้รับความสนใจจากคนรุ่นใหม่จึงได้ปรับปรุงให้มีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น”

จากคำกล่าวข้างต้นทำให้เห็นว่า รูปแบบพิธีเต้านางตั้งของหมู่บ้านหนองไหลมีการพัฒนาในด้านของการแสดงประกอบพิธีกรรม กระบวนท่าแข่งถูกปรับขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ได้แก่ ความสนุกสนาน รื่นเริง และดึงดูดความสนใจของคนรุ่นใหม่ ลักษณะของกระบวนท่าแข่งเป็นลักษณะการรำตีบทประกอบ คำแข่งโดยใช้ท่าทางที่มาจากธรรมชาติ

ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยรูปแบบการแสดงในพิธีกรรมขอฝนของชาวอีสาน ซึ่งในปัจจุบันวิวัฒนาการของเทคโนโลยีส่งผลให้พิธีกรรมต่าง ๆ ค่อยเลือนหายไปจากสังคมไทยและทำให้การแสดงที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมสูญหายไปด้วย ดังนั้นจึงควรที่จะศึกษา การแสดงที่ปรากฏในพิธีกรรมอื่น ๆ ด้วยก่อนที่จะสูญหายไปจากวิถีชีวิตของคนไทย

บรรณานุกรม

- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2523). *หนังสือส่งเสริมการอ่านระดับมัธยมศึกษา เรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสาน*. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการกระทรวงศึกษาธิการ.
- จิราภรณ์ ภัทรานุกัทร. (2528). *สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของไทย*. กรุงเทพฯ : โครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เจริญ เหล่าธรรมทัศน์. (2560, 2 กุมภาพันธ์). อินเดียน” แชมป์ส่งออกข้าวโลก “ไทย” อันดับ 2. *ประชาชาติ*. สืบค้นจาก <https://www.msn.com/th-th/money/business>
- บุญเลิศ สดสุขชาติ (2526). *บั้งไฟ*. มหาสารคาม: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554*. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.
- ธัญญาภรณ์ พลายงาม. (2560). *พิธีกรรมและการแสดงในการขอฝนของวัฒนธรรมอีสาน (วิทยานิพนธ์ศิลปะมหาบัณฑิต)*. กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554*. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.
- เสมอชัย พูลสุวรรณ, และสมิทร ปิติพัฒน์. (2545). *คนไตในชื่อเหมา มณฑลยูนนาน ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน : ประวัติศาสตร์การเมือง สังคม และวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- เสรี พงศ์พิศ. (2549). *เศรษฐกิจพอเพียง การพัฒนาที่ยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: พลังปัญญา.
- อร่ามจิต ชินช่าง. (2531). *กาพย์เซิ้งบั้งไฟ : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอเมือง จังหวัดยโสธร (ปริญญาานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต)*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.